

Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi

Araştırma Makalesi

Kentsel Morfolojinin Geleneksel Bir Sokak Dokusunu Şekillendirmesi: Kurşunlu Cami Sokak

Hasan ÜNVER

*Mimarlık Bölümü, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE
hasanunver@gmail.com*

ÖZET

İnsanoğlunun doğal çevresini değiştirme yöneliminin en önemli ayağı olan kentleşme, gelişimini insan ve medeniyetin ivmesi ile doğru orantılı olarak sürdürmektedir. İnsan sürekli olarak doğayı değiştirmeye çalışmakta ve doğanın değiştiremeyeceği dinamikleri de kendine çıkış noktası olarak almaktadır. Topografik oluşumları ortadan kaldırmak imkânsız olmakla birlikte insan, yerleşimlerini mevcut topografik verilere ayak uydurarak oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle topografya ne isterse ona uyararak, ama son sözü gene kendine göre doğaya attığı rötuşlarla insan söylemektedir. Konut ve yerleşimlerin temel özelliklerini güneş, rüzgâr, manzara ve benzeri ölçütler şekillendirir, tabir yerindeyse “customize” eder.

Bu çalışmada değiştirilemez doğal veriler doğrultusunda şekillendirilen ana aksların, insan istekleri doğrultusunda nasıl öznellediği ile geleneksel kent dokusunun bileşenleri sınır bağlamında irdelenip bu bileşenlerin morfolojik girdilerinden bahsedilerek bu şekillendiriliş, tarihi bir doku olan Odunpazarı bölgesinin en önemli turistik akslarından biri konumundaki Kurşunlu Cami Sokak özelinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel mekân, Kentsel morfoloji, Sınır, Sokak, Geleneksel doku*

Formation of a Traditional Street Texture by Urban Morphology: Kursunlu Cami Street

ABSTRACT

Urbanization, the most important pillar of changing the orientation of mankind's natural environment, maintains its development in direct proportion with acceleration of the civilization. Mankind tries constantly to change the nature and takes unchangeable dynamics of the nature as starting point for him. Although it is impossible to eliminate topographic formations, settlements are formed keeping pace with these existing datas. In short, mankind has the final word with retouching the nature besides complying with topography. So, the sun, wind direction, panorama and so on customize basic characteristics of housing and settlement.

In this study, the effects of morphology on traditional urban texture specific to Kursunlu Cami Street, the most important touristic axis of Odunpazarı traditional settlement, will be examined.

Keywords: *Urban space, Urban morphology, Boundary, Street, Traditional texture*

I. GİRİŞ

Sınır, Türk Dil Kurumu'na göre [1] “1. (...) birbirinden ayıran çizgi, hudut; 2. Bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç” olarak tanımlanmıştır. TDK'nın bu tanımda kullandığı “şey”in mimarlık bilimindeki karşılığının “mekân” olduğu olgusuna dayanarak sınırı irdelenmeden önce mimarlığın ve bir mimari ürünün vazgeçilmez bir niteliği ve temel koşulu olması bağlamında mekânın irdelenmesi doğru olacaktır.

Önceki dönemlerde mimari teori açık mekândan çok kapalı mekânları şekillendiren etkenlerle ilgilenmiştir. Bunun en büyük sebebi ise mimarinin genel olarak içine girilebilen bir heykel ya da “*donmuş müzik*” olarak görülmüş olmasıdır. [2]

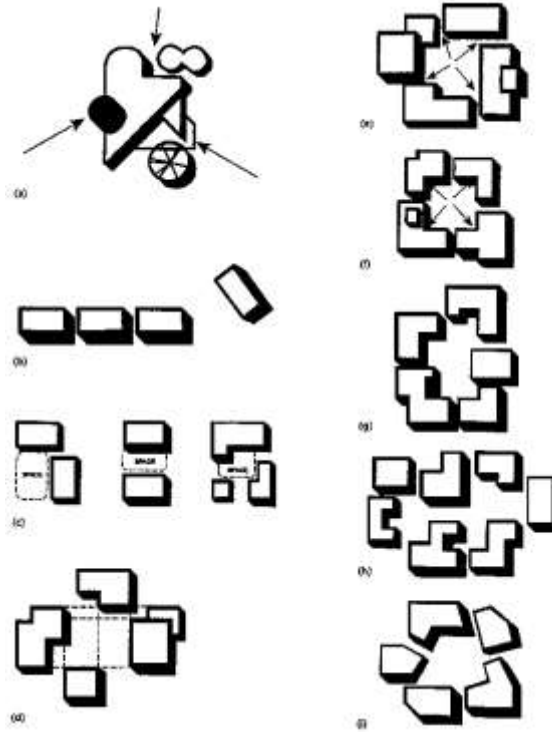
Mekân kavramına literatürde ilk yaklaşım yazılı en eski bilinen kaynak olması bağlamında Vitruvius'un insan vücudunun dikey duruşunu arketipsel bir mekân olarak kabulüdür. Sadece insanı baz alan bu tanıma karşılık geometri bilimi dâhilinde en, boy, yükseklik ile oluşturulan bir yapıyı, üç boyutlu bir hacmin ötesinde tanımlı hale getiren, bir yapının içinde veya dışında yaşanan insan ilişkilerinin bütünü veya devingenliği sayesinde anlam kazanabilmesi, diğer bir deyişle üç boyutluluğunun ötesinde insan ilişkileri ve nesnel etkileşimleriyle onun dördüncü boyutu mekândır. [3]

Bir Alman mimarlık tarihçisi olan ve mimariyi de direkt mekân olarak niteleyen kuramcı, Gottfried Semper şöyle demektedir: “*Duvar, bölme ya da paravanla kapatılmış mekân, kapalı bir yer/mekân olarak görünür; bu durum ikincil kavramlara kesinlikle ihtiyaç duymayan bir mimari unsurdur*”. [4] Ancak bunun yetersizliğini vurgulayan Altan, İ., mimari mekân için “*alttan, üstten ve yanlardan kapatılmış olan bir yapıt akla gelmekle beraber bugün mekân deyince duvarlarla kesin sınırlandırılmamış bir ‘yer’i de anlarız*” [5] demektedir.

Von Meiss ise bunların hemen hemen gözlemlenebilen sınırlar olduğunu, bu sınırların hiç bölünmeyen/bozulmayan bir formun sürekli yüzeyleri oluşturduğunu savunmaktadır. [6] Bu uyarıcıların (yüzeylerin), gözlemciyle kurduğu ilişkilerin nesne ve özne arasında olduğunu ve gözlemcinin belirgin olmayan sınırı bu ilişkiyle yorumlayabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, güneşli bir günde bir ağacın gölgesinin sınırları da mekân olarak tanımlanabilir. Burada ışık herhangi bir engelleyici olmadığı halde, bir mekânı belirleyebilmektedir. Demek ki mekânı oluşturan sınırlama fiziksel sağlayabileceği gibi, yalnızca görsel etkiyle de olabilmektedir. Kısacası mekân, yalnızca bir yapının duvarlarla ya da yüzeylerle sınırlandırılmış, mekânlarından oluşan bir iç hacim, “iç mekân” olarak düşünülmemelidir. Binaların tek başlarına ve diğer binalarla birlikte oluşturduğu bir “dış mekân”da vardır.

Bu tanımlara paralel olarak her yapı iki farklı mekân kavramının oluşumunu etkilemektedir. Bunlar, yapıtın kendisi tarafından oluşturulan duvar, tavan, döşeme gibi mimari elemanlarla sınırlandırılan iç mekân ve yapıtın dış yüzeylerinin, çevresindeki diğer yapılarla birlikte oluşturduğu dış mekândır.

Ayrıca bu mekânı çevreleyen binaların kapsam olarak gerek plan düzleminde ve gerekse de yükseklik olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Aslında vurgulanmak istenen bu mekânların kuşatılmışlık derecesi ile ilgilidir (Şekil 1) [7].

Şekil 1. Çevrelenme ve kuşatılmışlık [7]

II. KENTSEL MEKÂN

Yapıların birbirleriyle ve diğer öğelerle olan ilişkilerinin, yakınlıklarının oluşturduğu bu mekâna “kentsel mekân” adı verilmektedir. [8] Öz anlamı ile kentin binalarla tanımlanan fakat binaların dışında kalan bölümleridir.

Altan, Joedicke'nin [9] mekân ayrımı görüşünü destekleyerek; “Mekânı sınırlandıran duvar, tavan, döşeme, sütun, kolon ve kiriş gibi öğelerin farklılığına göre mimari mekân ve doğal mekân ayrım ve algularının yapıldığını belirtmiştir. Yeryüzü, gökyüzü, ufuk, çalılık, ağaçlar, bulutlar ve benzeri ise kentsel mekândan söz edilebilir. Kentsel mekânlar mimari mekânın ve hatta doğal mekânla birlikte mimari mekânın özel durumudur ve sokaklar, binalar veya bunlarla birlikte yeşil mekânlar, ağaçlar vb. ile sınırlanır” demektedir. [5]

Apak ve arkadaşları [10] bina yükseklikleri, parsel boyutları, yoğunluk, yapı düzeni, sokak dokusu gibi parsel ya da ada bazında yapıya ilişkin özellikleri *morfolojik özellikler*; hacim, peyzaj, ölçek, ritim ve uyum gibi özellikleri *görsel özellikler*; bölgeleme, arazi kullanımı, alt yapı gibi özellikleri *işlevsel özellikler*; yerleşim örüntüsü, yol kademelenmesi, açık alan sistemi gibi özellikleri *mekânsal özellikler*; karakter, peyzaj, yerel stiller gibi özellikleri kentsel mekânın *bağlamsal özellikler* olarak tanımlamış ve kentsel yapıyı çevreyi oluşturan unsurlar olarak nitelendirilmiştir. Bu özelliklerin sonucu olarak değişimler parça parça ve tek parselde olabileceği imar adalarında bütüncül olarak da gerçekleşebilmektedir. Morfolojik özellikler kentteki değişimin gözlenebilir olduğu özelliklerdir. Morfolojik değişim, bir kentin kendine özgü niteliklerinin ve karakterinin güçlenmesini sağlayabileceği gibi kentsel bağlamın bozulmasına, morfolojik sürekliliklerin zedelenmesine yol açabilmektedir.

Daha dar anlamda tipoloji ve morfoloji çalışmaları kentsel mekân niteliklerinin ve geometrisinin temel özelliklerini açığa çıkarmak için uğraşmaktadır. Bu çalışmaların arkasındaki temel varsayım, kentsel şekli oluşturan mekân öğelerinin; meydanların, sokakların (ulaşım kanalları gibi) varlığını ve hem öğelerini hem de ilişkilerini incelemesini de içermektedir.

Kent morfolojisi ise insan yerleşmelerinin formunu, oluşum ve dönüşüm süreçlerini, mekânsal yapı ve karakterini tarihsel gelişim süreçleri ve yerleşmeleri oluşturan bileşen parçalarını analiz ederek anlamayı sağlayan bir yaklaşım niteliği ile kent morfolojisi; kentsel dokuların değişim-dönüşüm süreçlerinin belirlenmesinde, mekânsal ve işlevsel yapılarının tarihsel köklerinin anlamlandırılmasında ve bugüne aktarılmasında önemli bir değerlendirme yöntemi olarak kullanılmaktadır.

Kentsel morfolojinin ilgi alanı da temelde parsellerde, yapı adalarında, yapılarda ve sokak örtüsünde gerçekleşen ve gözlenebilir olan fiziksel biçimlenmedir. [11]

Yapılı çevrenin dokusal karakterinin çözümlenmesinde çeşitli kuramcılar tarafından geliştirilen yöntemler kullanılmaktadır. Söz konusu amaca yönelik en yaygın kullanılanlar morfolojik/tipolojik analiz ve görsel algı tekniğidir. Görsel algı tekniği kentsel dokularda çeşitli şekillerde bir araya gelen yapılar ve bunların sınırlandığı boşluklar, sokaklar, meydanlar, avlular vb. bileşenlerin özgün geometrik kurgusunun çözümlenmesi, yapı ölçeğinde ise oran/ölçek, denge, ritim, birlik, bütünlük ve birlik içinde çeşitlilik kavramlarıyla kitlesel devinim ve cephe kompozisyonlarının analiz edilebilmesini sağlamaktadır. [12]

Kentsel yapıdaki fiziksel değişim ve bunun şehir biçimlenişine yansımaları çok geniş zaman diliminde gerçekleşmektedir ve şehir dünya üzerinde var olduğu sürece devam edecektir. Bu nedenle kentin mekânsal ve işlevsel morfolojisine ilişkin çalışmalar açısından tarihi kent merkezleri, eşsiz veriler içermektedir. Bu alanlar, yüzyıllara dayanan deneyimlerin güncel yansımaları oldukları için, kentin şehircilik bağlamında birikim düzeyi en fazla olan yerleridir. Dönemlerindeki alan sınırlarının tespiti için, alanın ana bileşenleri olan binaların konumları, işlevleri, birbirleri ve yakın çevreyle olan ilişkilerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bunlar, alan içinde var olan akslarda hangi tür yapı ve işlevlerin yoğunlaştığını anlamaya dönük değerlendirmeler açısından son derece önemlidir.

III. KURŞUNLU CAMİ SOKAK DOKUSU

Örnek alan olan Kurşunlu Cami Sokak'ın kentsel mekân bağlamında incelenmesinde de kentsel morfolojik veriler kullanılacaktır. Bunun için öncelikle sokağın bulunduğu bölgenin ve tarihinin kısaca irdelenmesi faydalı olacaktır.

Geleneksel yerleşimler, tarih boyunca farklı kültürlerin bir arada yaşadığı ve karşılıklı etkileşimle oluşan birikimin şekillendirdiği özgün karakterli yapıları çevrelere sahiptir. Söz konusu çevrelerin oluşumunda belirleyici olan doğal (topografya, iklim), toplumsal (yaşam biçimi) ve sosyo-kültürel (yerel gelenekler, kültürel yapı) verilerinin mekâna özgü bir araya geliş şekilleri, o yerleşimin özgün dokusal karakterini (kimliğini) biçimlendirir. [13]

Osmanlı kentinde ve konutunda şu iki unsur çok net görülmektedir:

- Ekonomi ve ergonomi: Her mekân -mimari ya da kentsel- tam olarak ihtiyaca cevap verebilecek nicelikte üretilir. Yani ihtiyaçtan fazlası her zaman gereksiz görülür. Diğer bir

deyişle ailenin nicel ve nitel boyutları geleneksel Osmanlı konutunun en büyük belirleyicisidir.

- Oran: Bireyin mekânla, mekânın binayla, binanın sokakla, sokağın ise mahalleyle oranlarıdır. Bu oranlar zinciri hiçbir zaman insanı ezici nicelik arz etmez. [14]

Geleneksel Türk-İslam yaşantısının en basit ve mütevazı yansımaları olan Anadolu kentleri de tarih boyunca farklı kültürlerin bir arada yaşayarak karşılıklı etkileşim halinde bütünleştiği bölgelerdir. Bu kentlerden biri olan Odunpazarı, bu Türk-İslam yaşantı sistemi üzerine kurgulanan konstrüksiyonunu, bulunduğu bölgenin topografyası, iklim verileri, kültürel katmanları, yerel halkın yaşam biçimi ve mimari özellikleri ile harmanlayıp kendi iç dinamikleri ile özgünleşmektedir. Eskişehir Ovası'nın güney sınırını teşkil eden yamaçlarda yer alan Odunpazarı, hava ve iklim kalitesi olarak kentin geri kalanından çok daha olumlu özellikler arz etmektedir. Bu önemli özelliği ile bölgenin ilk yerleşimi olma ayrıcalığını edinmiştir. Günümüzde ise Odunpazarı, farklı dönemlere ait mimari anlayışları yansıtan, özgün dokusunu genellikle korumuş bir yapıya sahiptir.

Şekil 2. Ortada Kurşunlu Külliyesi ve caminin giriş aksını karşılayan Kurşunlu Cami Sokak.

Kentin ilk kurulduğu yer olması bağlamında tarihi merkezi sayılan Odunpazarı'nın, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 7 mahallesi ve 172 hanesi olduğu ve II. Selim dönemine dair kayıtlarda, göçler nedeniyle Kanuni dönemine nazaran nüfusunun üç kat kadar arttığı göze belirtilmektedir. 1894'de Berlin-Bağdat demiryolunun Eskişehir'e ulaşması, sonrasında da özellikle Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçlerle kent canlılık kazanmış, Cumhuriyetin ilanından sonra hızlı imar faaliyetleriyle kalkındırılmaya çalışılmıştır. Bu yıllarda gelişen yapılaşma geleneksel konut dokusundan tamamen

farklıdır. Yeni yerleşim alanları, Odunpazarı semtinin gözden düşerek yavaş yavaş terk edilmesine neden olmuştur. [15]

Kentsel Sit Alanı, çok büyük oranda konut alanı içermektedir. Çoğunlukla çok geniş alanlı olmayan adalar organik şekillenme göstermişlerdir. Bu paralelde sokakların da son derece organik oldukları ve geleneksel ihtiyaç ve yaşam tarzının bir yansıması olarak genellikle değişken genişliktedir

Osmanlı günlük yaşamının olduğu gibi kentsel oluşumunun da merkezinin din olduğu daha önce de belirtilmişti. Dolayısıyla dini yapılar da kentsel röper noktaları olmalarının yanında kenti bizzat şekillendiren yerler olmuşlardır. Ulaşım aksları, civar yapı adalarının şekillenmesi ve benzeri özellikler yanında sosyal olarak da kente biçim vermişlerdir. Odunpazarı Kentsel Sit Alanı'nın merkezi kabul edilen Kurşunlu Külliyesi de böyle bir yapı grubudur. Gerek tüm aksları bir mıknaş gibi kendine çekerek tarihi kentin her noktasından hem algı hem de ulaşım kolaylığı sağlamış; ve gerekse de sokak ve hatta mahalle adlarına verilen isimlere kadar birçok değer katmıştır. Dede Mahallesi, Paşa Mahallesi, Kurşunlu Cami Sokak, Türkmen Hoca Sokak, Emin Hoca Sokak Odunpazarı Bölgesi'nde bunlardan sadece birkaçıdır.

İşte böylesi merkezlere göre gelişen kent bölgelerinden biri de Odunpazarı Bölgesi'dir. Merkezinde yer alan Kurşunlu Külliyesi'nin şekillendirdiği akslardan biri de Kurşunlu Cami Sokak'tır.

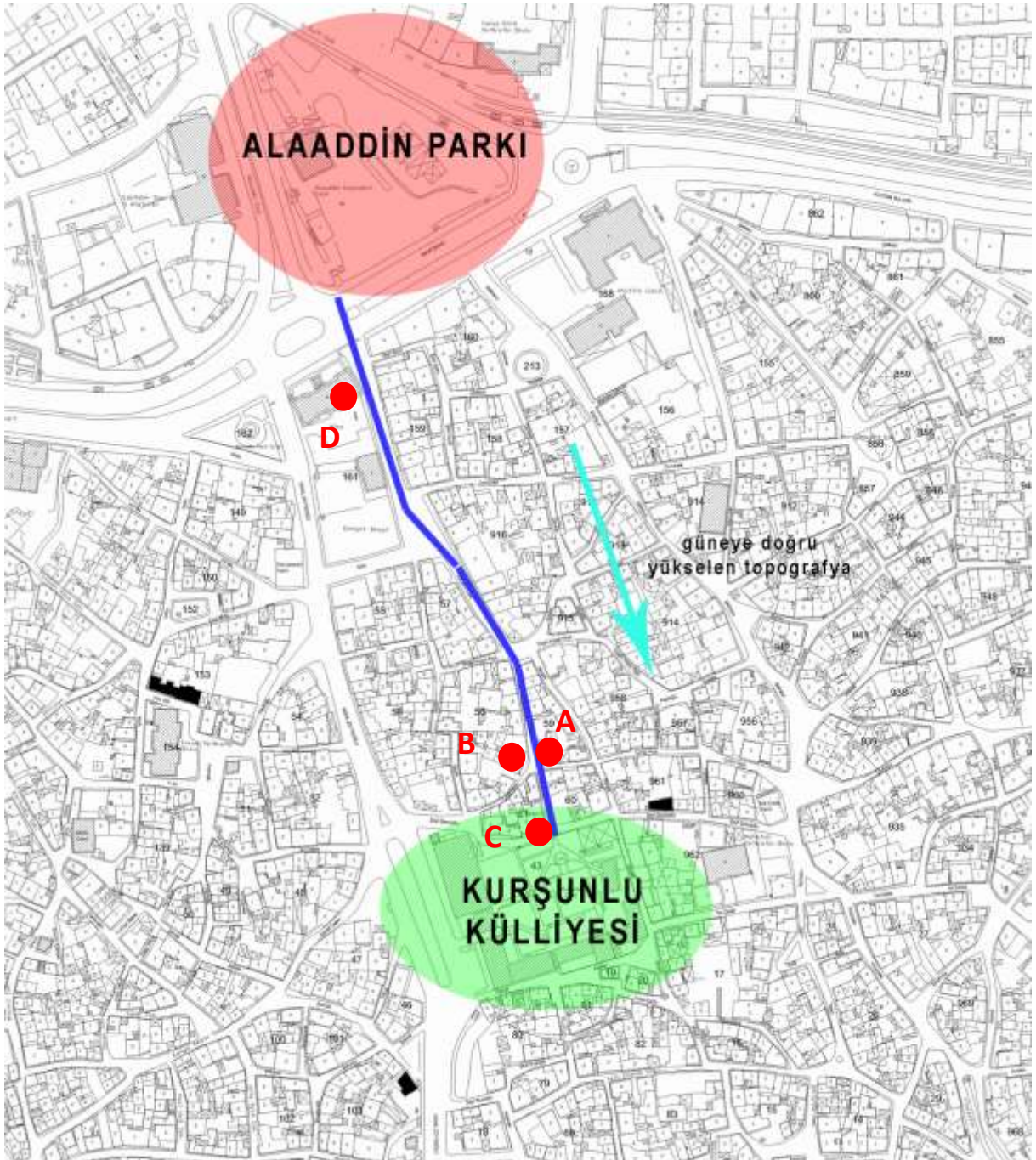

Şekil 3. Kurşunlu Cami Sokak-Tiryaki Hasan Paşa Sokak kesişiminden Kurşunlu Külliyesi'nin görünüşü

Kurşunlu Cami Sokak; Odunpazarı Kentsel Siti içinde, kuzey kısmı itibariyle batıda Paşa ve doğuda Akcami Mahallelerinin sınırını oluştururken, Tiryaki Hasan Paşa Sokak kesişiminin güneyinde Paşa Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Kurşunlu Cami Sokak (Şekil 2) kuzeyde Atatürk Bulvarı'ndan başlayıp güneyde ise Kurşunlu Külliyesi'nin kuzey kapısında (şadırvanlı kapı) sonlanmaktadır.

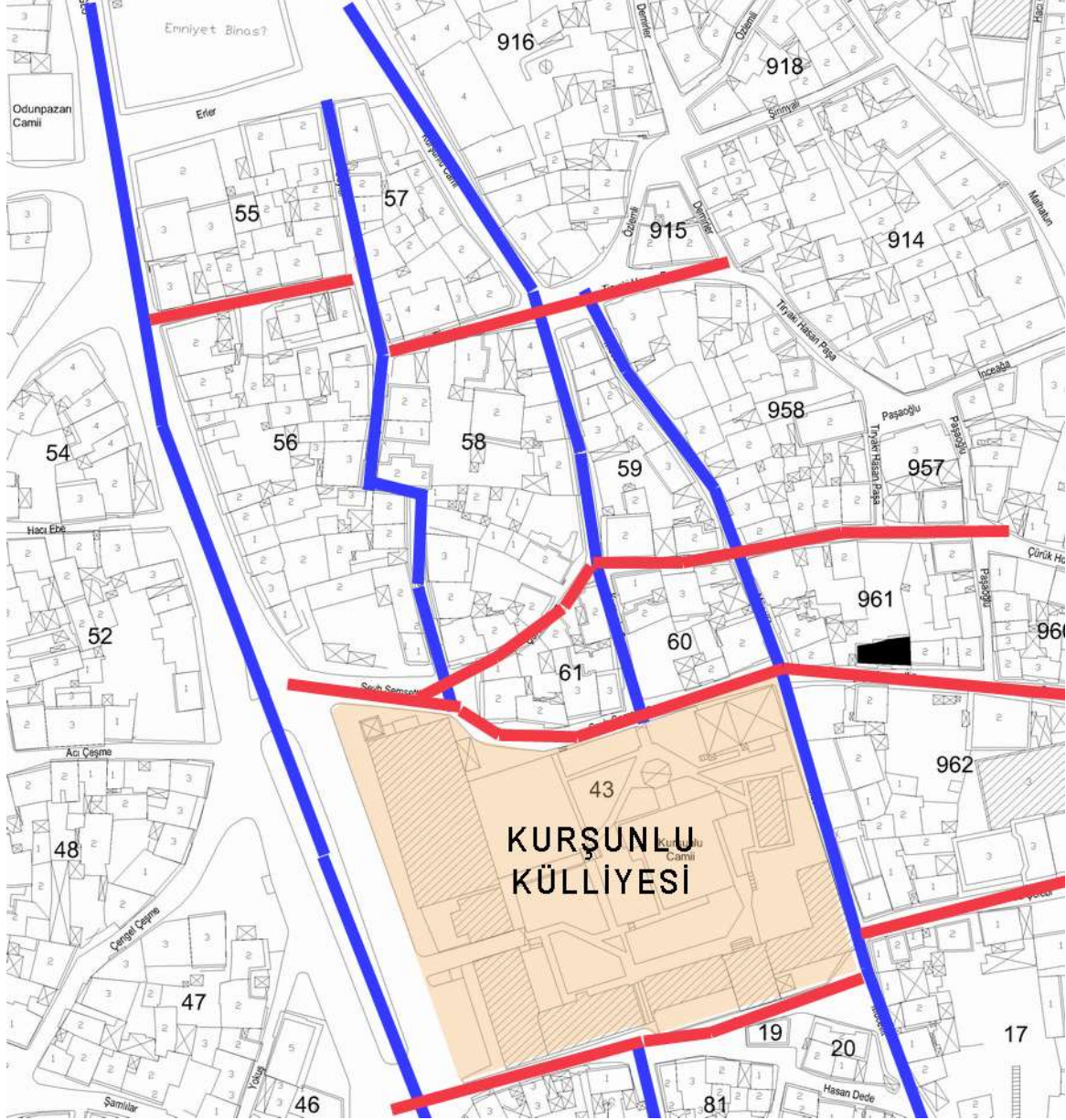
Adını sokağın güney ucunu, daha doğrusu hedefini oluşturan Kurşunlu Külliyesi'nin ana yapısı konumundaki Kurşunlu Cami'nden almaktadır. Bu geleneksel kentin merkezi de olan bu dini merkeze ulaşım amacıyla teşkil edilmiş sokak tüm noktalarından Kurşunlu Külliyesi'ni algılatmaktadır (Şekil 3).

Sokak üzerinde birçok tescilli ve tescilsiz sivil mimarlık örneği yapının yanı sıra, özellik arz eden Kaymakam Konağı (Şekil 4-A), Tüfekçizâde Konağı (Şekil 4-B), Beylerbeyi Konağı (Şekil 4-C) ve 1. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin Odunpazarı Bölgesi'ndeki en önemli eserlerinden biri olan Cumhuriyet Tarihi Müzesi (Şekil 4-D) yer almaktadır.

Şekil 4. Kurşunlu Cami Sokak'ın kuzeydeki kent merkezi ve güneydeki Külliye ile ilişkisi.

Odunpazarı Kentsel Siti'nin yer aldığı alan daha önce de belirtildiği gibi güneye doğru yükselen bir topografyaya sahiptir. Atatürk Bulvarı ile Odunpazarı Mezarlığı arasındaki kot farkı 48m.'yi bulmaktadır (Şekil 4). Dolayısıyla Odunpazarı kentsel dokusunu şekillendiren en önemli etkenin topografya olduğu açıktır. Şehrin kurulma aşamasında yer seçiminde de bölgenin, halen şehrin geri kalan kısmının yerleştiği ovidan daha temiz, kaliteli ve konforlu iklim şartları sağlamanın önemi bir etkidir.

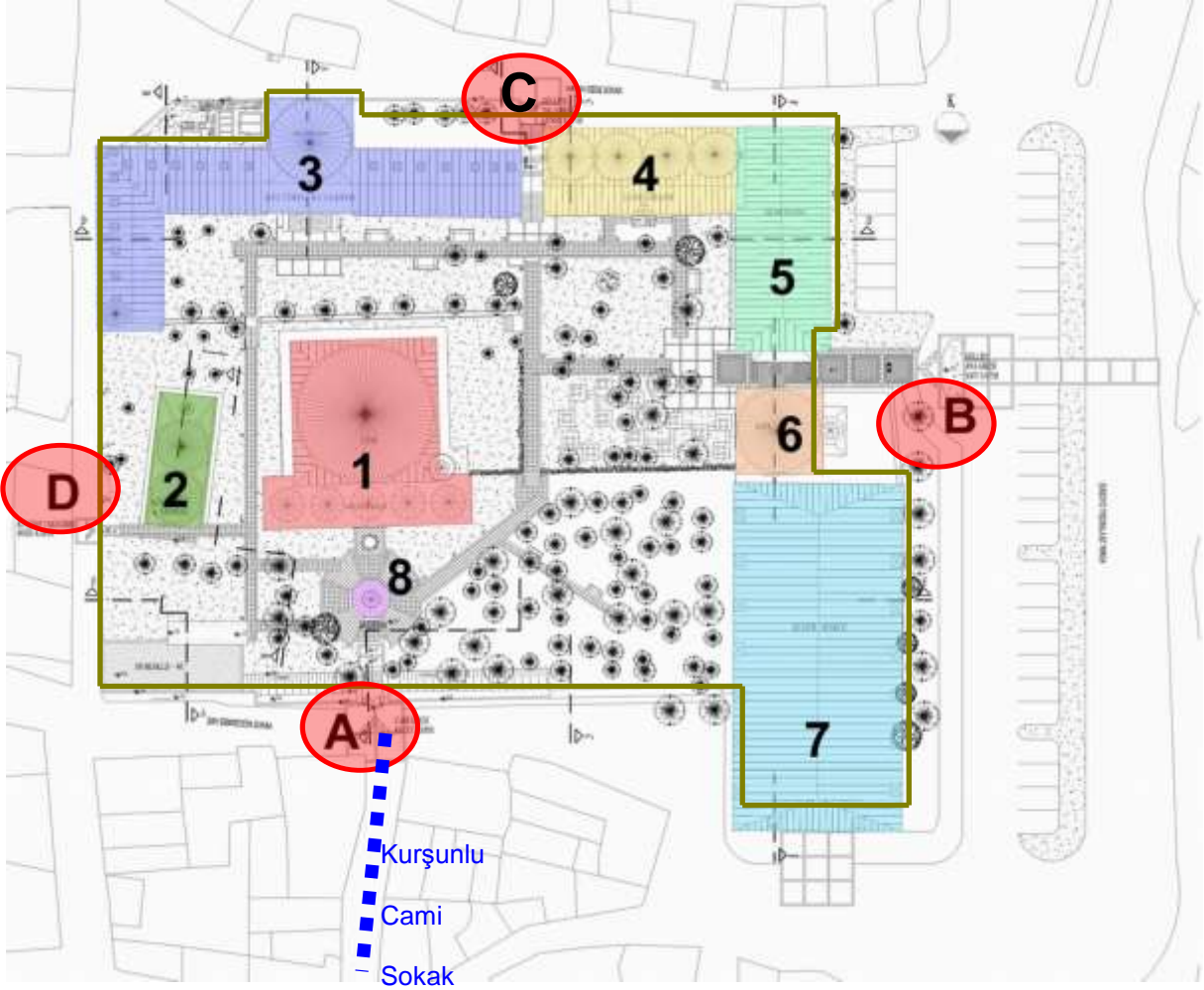

Şekil 5. Kurşunlu Külliyesi'ne kuzeyden ulaşım aksları

Genel olarak bölgenin şekillenmesinde ikincil etken ise bölgenin dini ve sosyal merkezi olması bağlamından daha önce de bahsedilen Kurşunlu Külliyesi'dir. Yapıldığı 16. yüzyıldan itibaren geleneksel yerleşimi çevresinde türetmiş olan bu yapı grubu öncelikle bölgeye ulaşım, sonrasında da bölgenin kendi içindeki kent fonksiyonlarına ulaşım olmak üzere yol dokusunu şekillendirmiştir. Bu süreçte külliye yönelim, kervansaraya yönelim ve külliyenin ikmal noktaları sayılabilecek doğu ve

batı kapılarına ulaşım ön planda kalmıştır. Bunlar kuzey-güney doğrultusunda ve eş yükselti eğrilerine dik bir uzanım sergilemektedir. (Şekil 5-mavi akslar) İkinci grup sokaklar da (Şekil 5-kırmızı akslar) bu aksları doğu-batı doğrultusunda ve eş yükselti eğrilerine paralel olarak bağlamaktadır.

Kurşunlu Külliyesi'nin geleneksel kentin merkezi ve çekirdeği olması bağlamında döneminin sayılı Mevlevi merkezlerinden biri konumunda bulunmuş olan yapı grubu, bu anlayışı benimsemiş halk tarafından da gerek inanç ve gerekse de fiziki dünyanın odağı olarak kabul görmüştür (Şekil 6). Günümüze kadar ulaşabilmiş türbe ve çeşmelerin sayısı bile külliyenin çevresindeki sokaklarda, tarihi bölgenin diğer bölümlerine nazaran dikkate değer ölçüde çoktur. Bunda da kente asıl yaklaşım olan Eskişehir Ovası istikametinden ulaşım çözümlerinin öncelikli olarak bu yapı grubuna ulaşma amacı gütmemesinin önemli etkisi vardır.

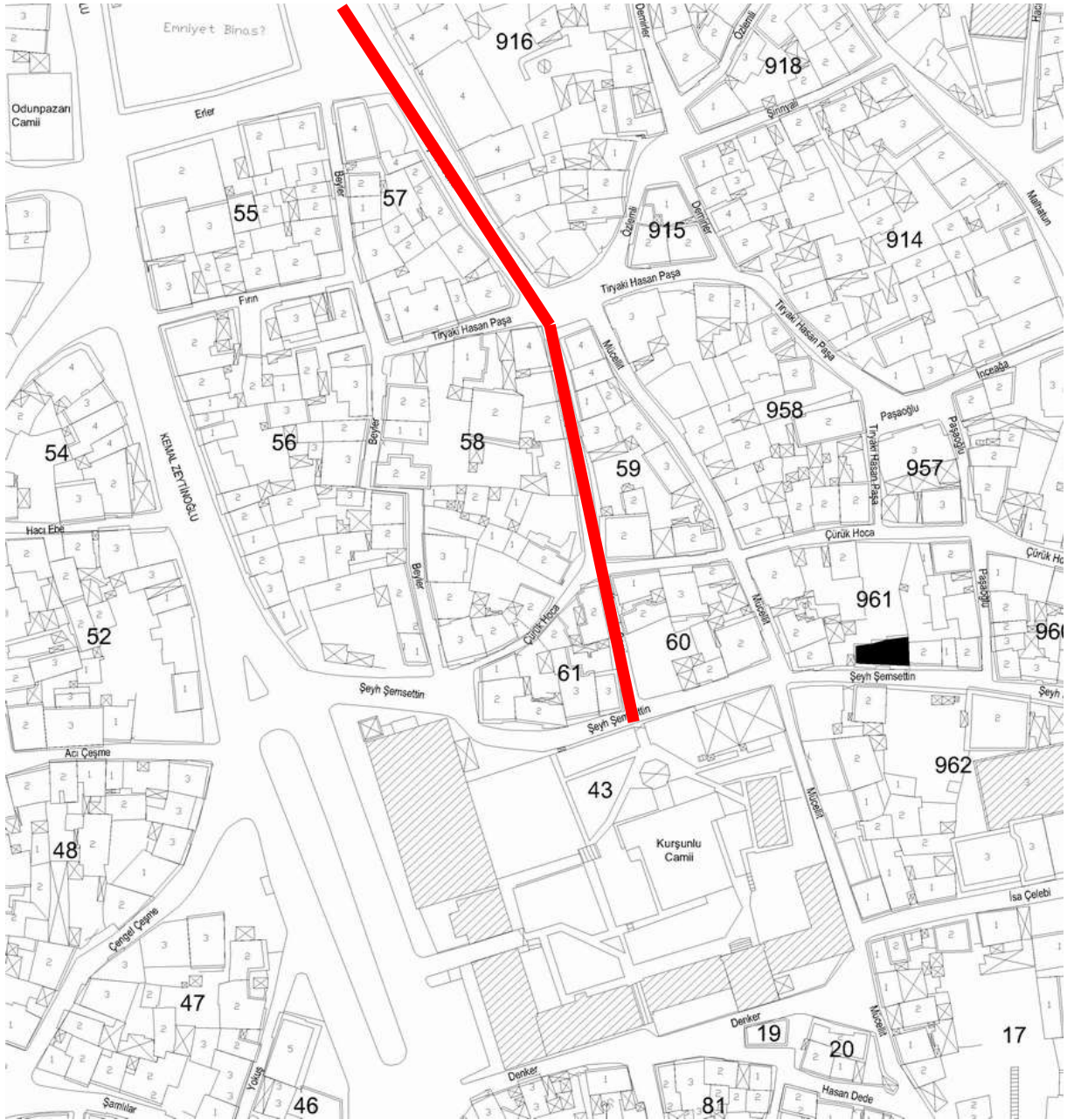

Şekil 6. Kurşunlu Külliyesi yerleşim planı 1-cami, 2-sıbyan mektebi, 3-hânikâh, 4-byutusz-zayf, 5-imaret, 6-aşevi, 7-kervansaray, 8-şadırvan

Geleneksel Türk yerleşimlerinin istisnasız hepsinde olduğu gibi Odunpazarı Bölgesi'nde de organik sokak dokusu hâkimdir. Gerek sokakların plan düzlemindeki organik şekillenmesi ve gerekse de üçüncü boyutta inşa edilmiş ölçek, plan düzlemindeki doluluk boşluk kadar yapı adalarının da mekânsal sistemini oluşturmaktadır. (Şekil 8) Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, müstakil aile yaşamının ve ihtiyaç kadar üretilen konutların az katlı düzeni sokak ve üçüncü boyut arasında son

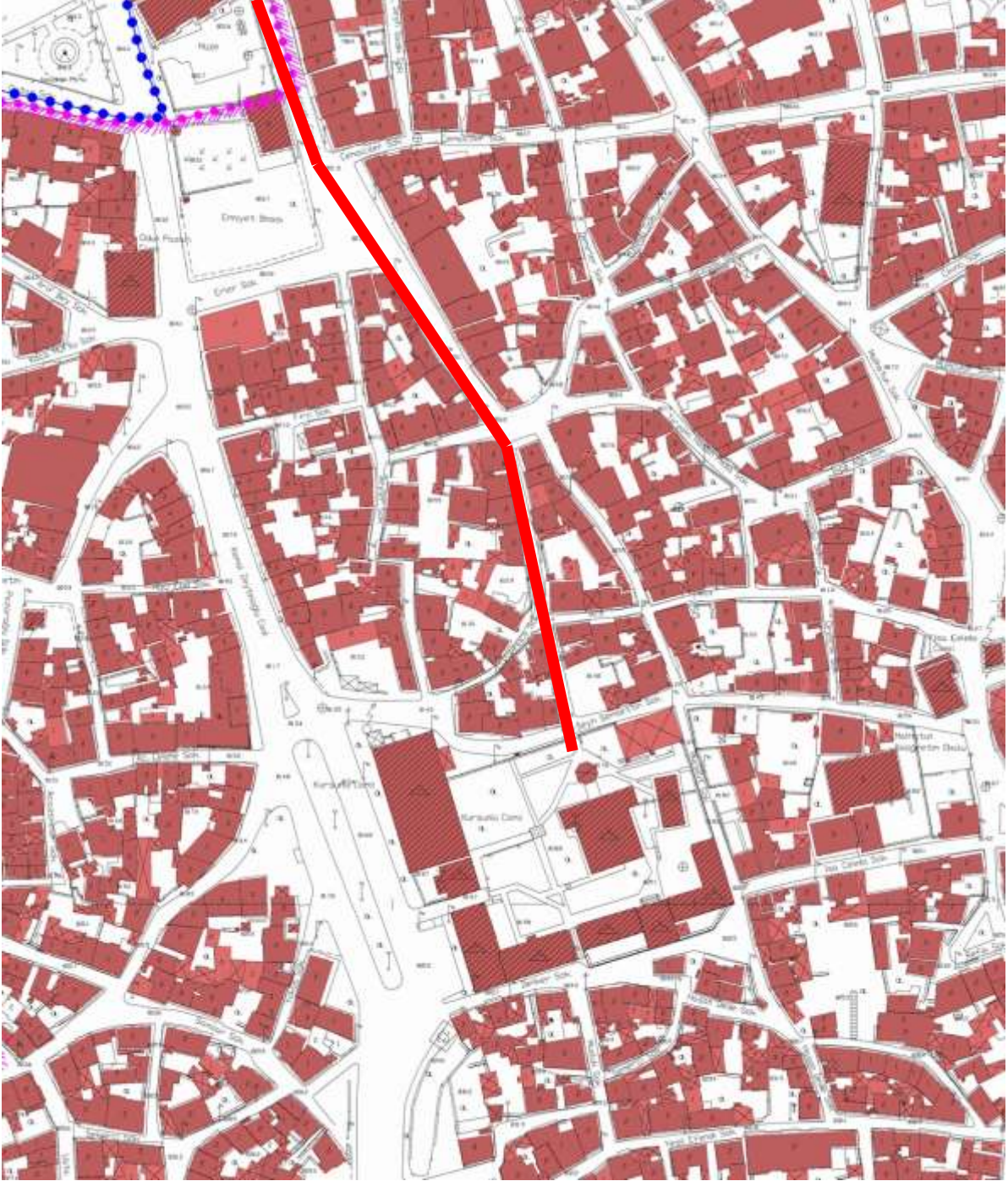
derece orantılı bir ölçek bütünlüğü sağlamaktadır. Bu özellik, Odunpazarı geleneksel sokaklarına kentin yeni yerleşme alanlarındaki sokaklarda çok nadir olarak görülen, önemli bir nitelik kazandırmakla birlikte gerek sokakların yapısı ve gerekse de 4, genel çizgileriyle klasik bir Anadolu-Türk kenti dokusundaki ulaşım özelliklerini yansıtmaktadır. [15]

Güncel olarak Odunpazarı'nın iç ulaşımında ana aks, Kurşunlu Cami Sokak'a paralel olan ve kuzey-güney yönünde, bölgenin kuzey sınırını oluşturan Atatürk Bulvarı'nı güney sınırını oluşturan tarihi Odunpazarı Mezarlığı'na bağlayan Şeyh Şahabettin Caddesi'dir (Kemal Zeytinolu Caddesi). Bölgeye hizmet veren lastik tekerlekli toplu taşıma araçlarının da yoğun biçimde kullandığı bu cadde, aslında bölgenin diğer aksları gibi dar ve organik iken 1971 yılında bölgede yapılan uygulamalar neticesinde birçok geleneksel konut yıkılmış ve aks genişletilmiştir.

Şekil 7. Kurşunlu Cami Sokak ve Külliye çevresi adaları

Geleneksel sokak dokusunun özgün niteliklerini barındırdığı daha önce de belirtilmiş yan akslar da hedeflerini Kurşunlu Külliyesi merkezli tanımlamışlardır. Bu sokaklar da Kuzey-güney yönündeki Işıklar, Beyler, Malhatun ve Hatipler sokakları ve Kurşunlu Külliyesi'nin doğusundan geçen Mücellit Sokak'tır. Konutlara ulaşan ikincil yolların bağlanacağı ve özellikle çarşıdan mahalle içlerine dağılımı sağlayan söz konusu sokaklar -iki yandaki yapı adalarının geometrisine uygun olarak- organik devam etmektedirler (Şekil 7). Bu sokakların çoğunda, sahip oldukları organik özellikler ve bazı durumlarda kendilerine bağlanan sokakların açılımlarına göre genişleyerek, geleneksel sosyal dokunun en önemli bileşenlerinden çeşmelerin de yer aldığı meydancıklar oluşturmaktadır.

Şekil 8. Kurşunlu Cami Sokak ve Kurşunlu Külliyesi civarı doluluk boşluk analizi.

Sokakların bahsedilen özellikleri, Odunpazarı Bölgesi geleneksel konutlarının büyük çoğunluğunu Anadolu-Türk kentinin tipik dokusunu oluşturan kentsel tasarım ve mekân düzenleme ilişkilerine göre biçimlenmişlerdir [15]. Anıtsal değeri olmayan bu yapılar, gerek form ve gerekse de nicel özellikleriyle geleneksel dokuyu yansıtmaktadır. Doluluk boşluk analizleri incelendiğinde yerleşimin genellikle arka ve yan bahçeli konutlardan oluştuğu, bunların yanında da ön bahçeli ve bahçesiz yapıların da yer aldığı görülmektedir (Şekil 8). Parsel içi konumlanmaları nasıl olursa olsun değişmeyen tek unsur evlerin girişi ve birincil cephelerinin sokak üzerinde olduğudur. Yan bahçeli örneklerde, bahçelerin sokakla bağlantısını sağlamak üzere bir kapı yer aldığı görülür. Evlerin sokağa bakan cepheleri çıkmalı, konsollu, özenli ve dikkat çekici iken yan ve arka cepheler sade bırakılmıştır [15].

Kurşunlu Cami Sokak boyunca güneye doğru çıkıldıkça bina ve dolayısıyla ada sınırları oldukça masif bir oluşum göstermektedir (Şekil 8). Özellikle sokağın kuzey kesimlerindeki yapılar, ada içlerindeki avlu/bahçe ile sokağın ilişkisini doğrudan doğruya keserek adeta bir koridormuşçasına sokağı sınırlamaktadır. Bunun sebeplerinden biri, aksın son derece önemli bir güzergâh olması dolayısıyla, geleneksel dokuda bile revaçta bir bölge olmasıdır. Hatta durum yeni yapılarda olduğu gibi geleneksel yapılarda da bariz olarak görülebilmektedir. Ayrıca sokağın Çürük Hoca ile kesiştiği kavşaktaki karşılıklı iki komşu taşınmazın meskenlerinin güney, yani Külliye istikametinde arsanın yüksek kısmında yer alırken Kurşunlu Cami üzerinde, sokaktan bahçe duvarları ile ayrılan büyük bahçelere sahip olmaları da ilginçtir. Sokak üzerinde son derece masif bir yapı dizisinin söz konusu olduğu örnek alanda yer alan yegâne iki büyük bahçenin aynı kavşağı paylaşan karşılıklı iki konağa ait olması muhtemelen kuzey-güney doğrultusunda yayılım gösteren arsaların kot farkı yardımıyla vistalarının zenginleştirilme çabası olduğu açıktır.

Aynı şekilde Kurşunlu Cami Sokak'ın Şeyh Şemsettin Sokak ile kesiştiği üç yol ağzının doğu köşesinde bulunan boşluk bir yapının bahçe ya da avlusu değil yıkılmış bir yapının yeridir. O yüzden de değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bununla birlikte diğer evlerin sokağa açılan oylumları da ya yan cepheden giriş almak ya da iç mekânların doğal ışıkla ilişkilendirilmesi endişesi sonucudur.

Tüm verilere ek olarak taşınmazlar üzerindeki yapıların geometrileri de kot farkının olumsuz durumlar oluşturabileceği öngörüsünü reddeder şekilde her yönde ve kare, dikdörtgen ya da farklı formlarda yerleşmişlerdir.

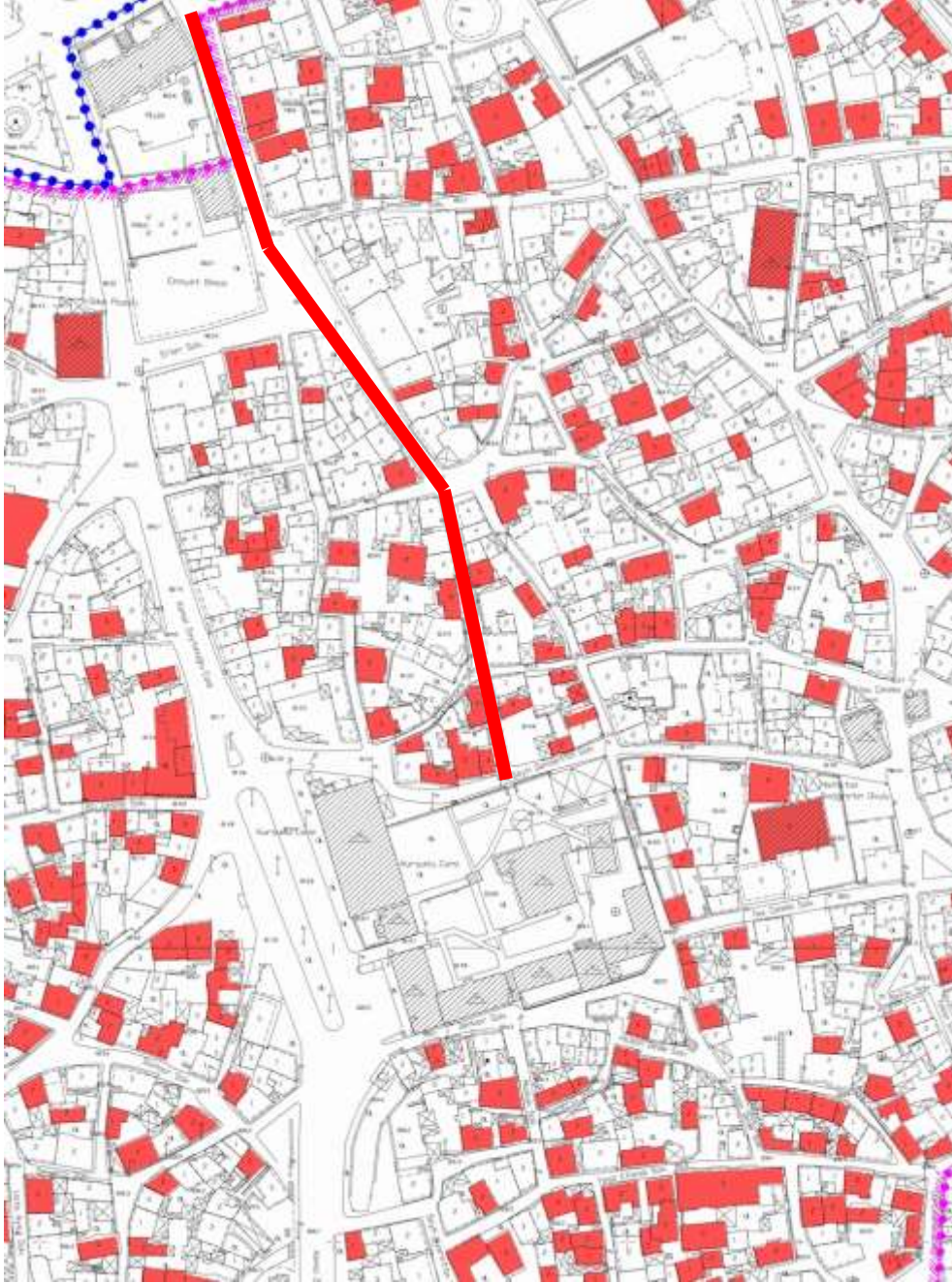
Kurşunlu Cami Sokak'ın Tiryaki Hasan Paşa ve Çürük Hoca Sokak ile kesişimini oluşturan mesnet noktalarının kuzeye doğru olan kısımlarındaki yapılanma, ada cephesinin güney kısmına nazaran bariz opaklık içermektedir. Bunun sebepleri de özellikle 59 adanın o bölümde dikkat çekici bir biçimde daralarak ancak bitişik nizamda yapılanmaya olanak sağlaması ve 58 adada yer alan yapıların ise Kurşunlu Cami Sokak aksına cephe alma tercihleridir. Özellikle 59 adanın derinliğinin arttığı noktalarda yapı yoğunluğu azalma eğilimi göstermektedir.

Kurşunlu Cami Sokak da bu bağlamda Atatürk Bulvarı'nı, diğer bir deyişle Eskişehir Ovası istikametinden, adımı aldığı Kurşunlu Külliyesi'ne bağlayan en kısa ve en pratik güzergâhı oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere toplam dört adet kapısı olan Kurşunlu Külliyesi'nin kuzey kapısına ulaşmakta ve diğer kapılara uzanan sokaklara nazaran (Mücellit ve Şeyh Şehabettin) en kısa mesafeyi sunmaktadır. Aynı zamanda külliyenin merkez yapısı konumundaki Kurşunlu Cami'nin giriş kapısı ile caminin hemen kuzeyindeki şadırvana ulaşımı sağlamaktadır.

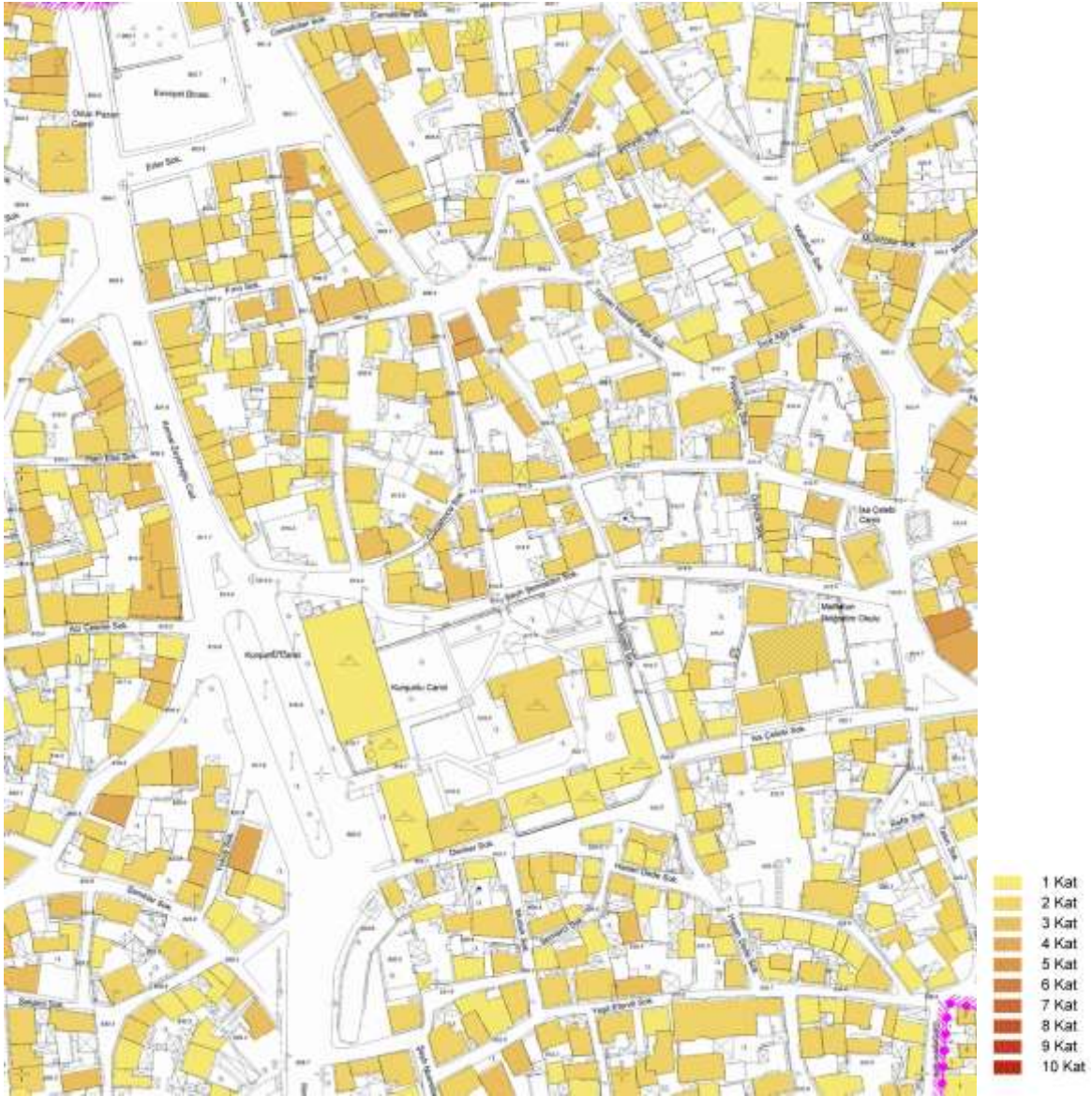
Kurşunlu Cami Sokak özelinde ele alındığında ise yapı alanları kuzey güney aksını kat eden bağlamda nispeten düz bir hat sunmaktadır. Ancak diğer sokakların yönelimleri ve topografik etkenler nedeniyle çalışma konusunu oluşturan yapı adaları ortogonallikten uzak bir durum sergilemektedir (Şekil 5).

Ayrıca Külliye'nin bulunduğu alanın geometrisi bölgede yer alan diğer yapı adaları ile mukayese edilemeyecek kadar düzgün cephe hatlarına sahiptir. Bu durum da, bir odak noktası konumundaki külliye'nin çevre aksları nasıl yönlendirdiğini göstermektedir.

Bu bağlamda ele alındığında örnek alandaki bahçe/avlulu taşınmazlar, Odunpazarı bölgesinin diğer bölgelerine nazaran dikkat çekecek derecede azalma ya da artış arz etmemektedir (Şekil 9).

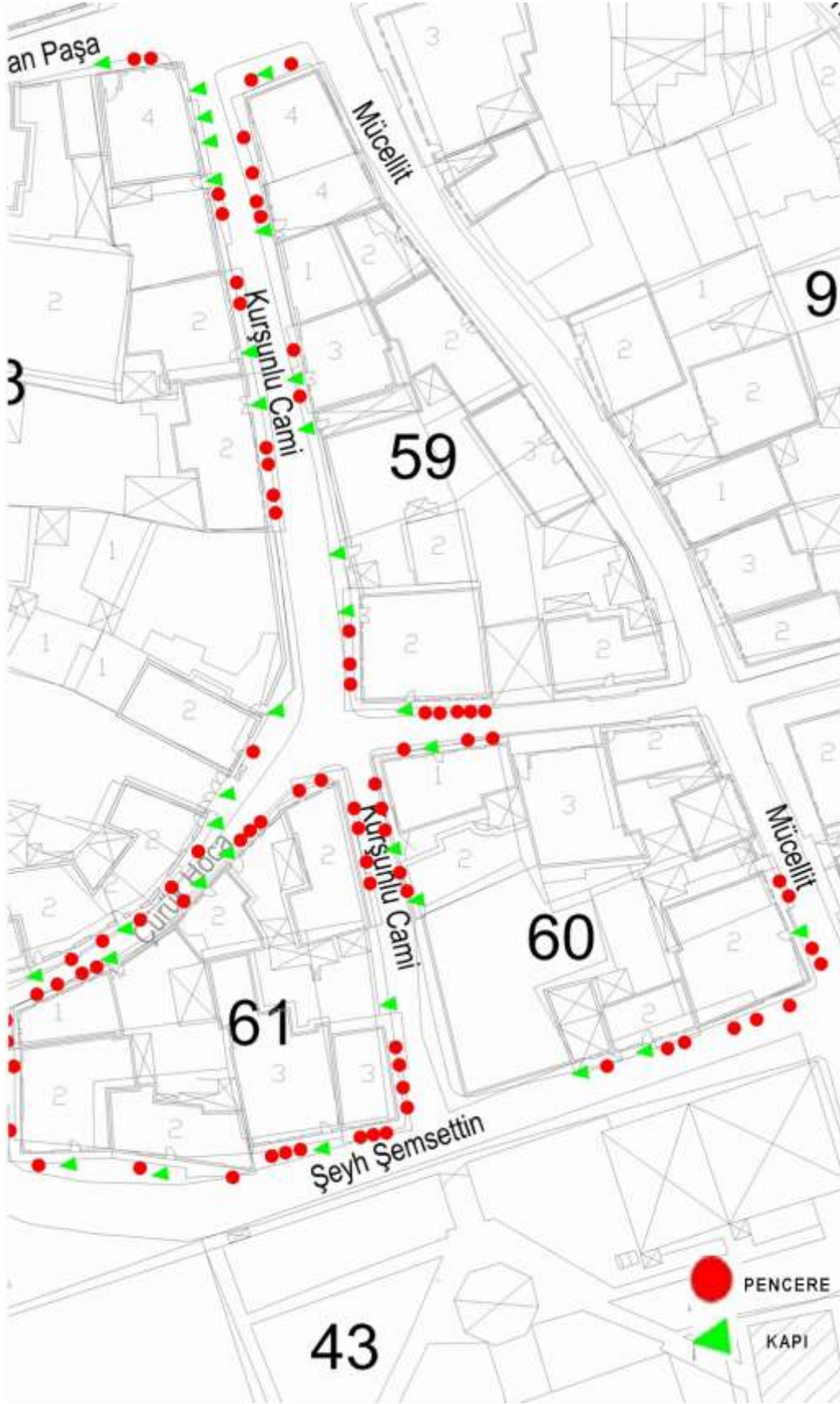
Şekil 9. Kurşunlu Cami Sokak ve Külliye civarında bahçeli ya da avlulu taşınmazlar analizi

Şekil 10. Kat analizi

Odunpazarı Bölgesi'ndeki yapıların neredeyse tümü sokaklara cepheli, genelde bitişik nizamda ve bahçelidir. Büyük oranda sokaktan algılanamayan bir arka bahçe ile yetinecek şekilde yan cephelerini yitirmişlerdir. Bahçe içinde yer alan yapıların çoğu ayrık nizamlıdır. Bitişik düzendeki evler yerleşim içindeki konumlarına ve bahçenin konumuna göre şu şemalarda oldukları görülmektedir:

- Doğrudan sokaktan girilen, bahçesi arkada şema;
- Sokaktan önce bahçeye, bahçeden de eve girişin sağlandığı şema;
- Bahçesi yanda; ön cephesi bahçeye bakan, sokak cephesinin sade bırakıldığı şema;
- İki cephesi sokağa, bir cephesi bahçeye bakan köşe ev şeması;
- Bahçesiz, sokaktan giriş sağlanan şema [15].

Şekil 11. Kurşunlu Cami Sokak ve ana bağlantı akslarının kapı ve pencere analizi.

Kurşunlu Cami Sokak üzerinde yer alan yapılar genellikle iki katlıdır. Bunun dışında tek katlı, üç katlı ve yarım bodrum kat üzerine iki katlı tipler de mevcuttur (Şekil 10). Bu özelliğin bir sonucu olan sokak oranları, alt kotlardan Külliye vistalarını engelleyici özellik arz etmemektedir. Özellikle sokağın Atatürk Bulvarı'na yakın kısımlarında 3 ve 4 katlı yapıların oranı fazladır. Bunların ikisi “do.co.mo.mo yapısı” (*International Committee of Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the Modern Movement*) tabir edilen, Odunpazarı Kentsel Siti Koruma Amaçlı İmar Planı Yapı Kararları Paftası'nda 3A yapı grubunda (korunması gerekli kültür varlığı – modern dönem (1940-60)) tanımlanmış yapılar bulunmaktadır. Osmanlı mimari özelliklerini gösteren geleneksel yapıların yanında bu modern dönem yapıları da nitelikleri dolayısıyla önem arz etmektedir. Sokak üzerindeki diğer 4 katlı yapılar olan Tiryaki Hasan Paşa Sokak ile kesişim noktasında yer alan iki yapı, aslında geleneksel yapı olmalarına rağmen gayri meşru biçimde yapılan ikişer kat ilavesi ile sokakların genelinden farklılık taşımaktadır.

Kapı ve pencere analizleri incelendiğinde sokağın kuzey kısımlarındaki kapı ve pencere sayılarının, Külliye'ye çıktıkça arttığı görülmektedir. Bunun en büyük sebebi de Külliye ve çevresinin geleneksel kentin merkezi olması bağlamında sosyalliğin üst düzeyde olduğu bir bölge olmasıdır. Geleneksel Türk evinin en karakteristik özelliklerinden biri olan, özellikle zemin kattaki açıklıkların asgaride tutulması da böylesi bir sosyal ortamda göz ardı edilmiştir. Bunun bir diğer sebebi de, önceki bölümlerde bahsedildiği üzere Külliye'ye yaklaştıkça yapı yoğunluğunun da bariz ölçüde artmasıdır.

IV. SONUÇ

Kentsel morfolojinin en önemli etkenlerinden birinin topografya olduğu savından yola çıkılarak tüm kentsel dokunun birey ve toplumun etnografik değişkenleri bağlamında doğanın yönlendirmesi ile oluştuğu bir gerçektir. Türk-İslam yaşantısının tüm yansımaları ile oluşmuş bir kent olan tarihi Odunpazarı bölgesi de eski, dolayısıyla organik yapıya sahip mahallelerden oluşmaktadır. Stewig tarafından “*Doğulu Yapı*” [17] olarak tanımlanan organik yapının başlıca özellikleri gereği sokaklar, daha çok yaya ve hayvan taşımacılığına göre gelişmesinden ötürü dardır, sık sık yön değiştirmektedir.

Özel mülkiyetin nasıl ki dış ortamdan görsel, işitsel ve benzeri her durumda tecrit edilmesi ihtiyacı geleneksel Türk kentinin en karakteristik etken olsa da sokaklar da gene bu doğrultuda şekillenerek kendi iç mekânlarını oluşturmuştur. Özellikle sokağın kuzey kesimlerdeki yapılar, ada içlerindeki avlu/bahçe ile sokağın ilişkisini doğrudan doğruya keserek adeta bir koridormuşçasına sokağı sınırlamaktadırlar. Yapıların geometrileri de kot farkının olumsuz durumlar oluşturabileceği öngörüsünü reddeder şekilde her yönde ve kare, dikdörtgen ya da girift formlarda yerleşmişlerdir.

Buna rağmen, alanın birincil şekillendiricisi olması bağlamında, Külliye'nin bulunduğu adanın geometrisinin bölgede yer alan diğer yapı adaları ile mukayese edilemeyecek kadar düzgün cephe hatlarına sahip olması son derece dikkat çekicidir.

Sokak genelinde iki katlı yapıların ağırlıklı olarak yer almasından dolayı sokak oranları, alt kotlardan - diğer bir deyişle geleneksel şehrin diğer kısmından yaklaşırken- Külliye vistalarını engelleyici özellik arz etmemektedir. Ayrıca geleneksel mimarinin diğer bir ölçütü olan saygı da sokak ve haliyle konut sınırlarının ikinci ve üçüncü boyutlarda niceliğini vurgulamaktadır. Çünkü konut ile kentsel mekânların sınırları aynıdır. Biri için “dış” olan, diğer için “iç”tir. Bu durumda da kentsel mekânın oluşumunda gerek özel mülkiyetin ve gerekse de kamusal alanın kendi dinamiklerinin bileşkesi doğrultusunda fiziksel çevre şekillenir.

Özellikle dini yapı ve yapı gruplarının kent içindeki yerleşimi de gerek statik yapıyı –özel mülkiyeti- ve gerekse de dinamik yapıyı –kamusal alanı- diğer tipolojilerden çok daha fazla etkilemektedir. Gerek yol ağı ve gerekse de doluluk boşluk (plan düzleminde ve cephe düzeninde) oranlarını söz konusu alana yakınlığıyla doğru orantılı olmak üzere etkiler, geliştirir.

Odunpazarı Bölgesi'nde bulunan ve modern kent merkezini tarihi kent merkezine bağlayan akslardan belki de en önemlisi olan Kurşunlu Cami Sokak da bu çerçevede izlenmiş ve geleneksel Türk-İslam kentinin tüm dinamikleriyle birlikte gelişerek çevresini de bu bağlamda ivmелendirdiği görülmüştür.

V. KAYNAKLAR

- [1] Anonim, <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi: 19th of July, 2015).
- [2] J. Wojtowicz, W. Fawcett, *Architecture: Formal Approach*, California University: Academy Editions, (1986).
- [3] Ö. Aksoy, *Uyum Sürecinin Mimarlık Sistemi İçinde Örneklenmesi*, Trabzon: K.T.Ü. İnşaat ve Mimarlık Fakültesi, (1974).
- [4] G. Semper, *The four elements of architecture and other writings*, (translated Mallgrave HF and Herrmann W) Cambridge University Press, (1989).
- [5] İ. Altan, *Mimarlıkta Mekan Kavramı, Mimarlık ve Şehircilikte Mekan*, Yıldız Üniversitesi Yerleşme ve Mimarlık Bilimleri, Uygulamalı Araştırma Merkezi,(1992).
- [6] P. Meiss Von , *Elements of Architecture: from Form to Place*, Van Nostrand Reinhold Pub.:New York, (1990).
- [7] N.K. Booth, *Basic Elements of Landscape Architectural Design*, Waveland Press, Inc. Prospect Heights, Illinois, (1983).
- [8] A. Usta, *Kentsel çevre modeli olarak kampus yerleşmelerinde dış mekan kaliteleri, Mimar ve Kentsel Çevrede Kalite Arayışları Sempozyumu*, İstanbul-Türkiye, (1995).
- [9] J. Joedicke, *Sources and Directions*, 1st American Edition, Frederick A. Praeger Publishers, (1968).
- [10] S. Apak, G. Ülken, A.Ünlü *İTÜ Dergisi* **1(1)** (2002).
- [11] D. Canter, *The Psychology of Place*, London: Architectural Press, (1977).
- [12] S. Aydınllı, *Mimarlıkta Görsel Analiz*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, (1992).
- [13] A. Yücel, *Mimarlıkta Biçim ve Mekanın Dilsel Yorumu Üzerine*, İTÜ, (1981).
- [14] Anonim, <http://www.sdplatform.com/Soylesiler/41/Modern-insan-ihtiyarlamamak-ve-olumu-unutmak-istiyor.aspx> (Erişim tarihi: 19th of July, 2015).
- [15] *Odunpazarı Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, (2011).
- [16] J. Gehl, *Life Between Buildings:Using Public Space*, Washington – Covelo – London: Island Press, (1987).
- [17] A. Aliağaoğlu *Coğrafi Bilimler Dergisi* **1(2)** (2003) 63-68.